

Könyvtárhasználat, könyvtárkép

Alig két évtizede kezdett sarjadni az elnémtás évei után ismét megszólaló magyar szociológia új hajtása: az olvasásszociológia. Némi idő kellett hozzá, hogy a hazai tapasztalatokat szinte teljesen nélkülöző új tudományág körülhatárolja kutatási területét és kialakítsa elméleti rendszerét, kutatási módszerét. Mindezt a gyakorlati munkával, olyan kutatásokkal párhuzamosan, amelyeknek számottevő része alapvető jelentőségű művé vált, s amelyek — ha még valakiben élt volna — végképp eloszlatták az „olvasó néppé váltunk” hamis illúzióját, és lehetővé tették annak valóra válását, amit Illyés Gyula így fogalmazott meg: „Létünkéről nem álmodunk, hanem tényeket.” Azt pedig, hogy közben — főként a 60-as és a 70-es évek fordulóján, amikor divattá vált az olvasáskutatás és szinte mindenki „felmért” — vadhajtások is keletkeztek, a kamaszkor természetes velejárójának tekinthetjük.

A kamaszkori vadhajtások és a terméketlenül burjánzó felmérések ritkulásában, vagyis az olvasásszociológia felnőtté válásában jelentős szerepe volt az Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ olvasáskutatási osztályának. Mások érdemeinek csorbítása nélkül személy szerint is meg kell említeni Kamarás Istvánt, aki már egyetlen hallgató korában eljegyezte magát az olvasáskutatással, s aki azóta együtt „nőtt” a magyar olvasásszociológiával. Előfordul, hogy nem mindenki ért egyet mindenben nézeteivel, és az is, hogy bizonyos megállapításai, következtetései kételyeket ébresztenek vagy vitathatók, ez azonban nem változtat azon, hogy szervezőkészsége, ötletgazdagsága, elméleti és gyakorlati munkája révén az olvasáskutatás fejlődésének egyik motorjává vált.

Kamarás István szerkesztésében jelent meg a *Könyvtárhasználat, könyvtárkép* című tanul-

mánygyűjtemény is, amely a korábbi években publikált kutatási beszámolók szerves folytatásaként azokról a szociológiai és szociográfiai vizsgálatokról ad számot, amelyeket a KMK olvasáskutatási osztálya a közelmúltban végzett, kezdeményezett vagy támogatott.

A kötet egyetlen elméleti jellegű írásában Kamarás István *A könyvtárhasználat vizsgálatánál figyelembe veendő tényezőkről* ad eligazítást. Rövid írása ebben a tömörségig tömör formában alig tekinthető többnek egy hosszabb tanulmány színvonalánál. A téma részletesebb és oldottabb stílusú kifejtése főként a szociológiával tudományos színvonalon ugyan nem, de a könyvtárhasználat vizsgálatával valamilyen okból mégis foglalkozó könyvtárosok, szakdolgozatók stb. számára sokkal nagyobb segítséget jelenthetett volna.

A könyvtárhasználat problémakörében végzett öt, különböző szempontú szociológiai vizsgálat elemző beszámolója alkotja a kötet gerincét. *Könyvtártagság, könyvtárhasználat — egy országos felmérés adatainak tükrében* címmel Gereben Ferenc annak az 1978-ban végzett kutatásnak az adatait ismerteti és elemzi, amelynek során a 20 éven felüli magyar népességet reprezentáló ezer személyt látogattak meg lakásukon a kérdezőbiztosok, hogy könyvhöz való viszonyukat, olvasási szokásait, a könyvtárhoz fűződő kapcsolatukat és a különféle könyvtári szolgáltatások igénybevételét vizsgálják. Alapvető jelentőségű munka, amelyre évtizedek múlva is hivatkoznak majd, az akkori és a mostani adatok és tendenciák összehasonlításakor. Hiánypótló, úttörő jelentőségű kutatásra épül Gereben Ferenc másik, *A felnőtt népesség könyvtárképe* című tanulmánya is, amelyet 1982-ben már a *Könyvtárosban* (6—7. sz.) olvashattunk. A tőle megszokott szociológusi erényeket felmutatva ad megbízható, nagyon sokrétű és mégis könnyen átte-

kinthető, szemléletes „szinképelemzést” a magyar társadalomban élő könyvtárképről.

Szentirmai László tanulmányában (*Egyetemi hallgatók könyvtári tagsága*) a szegedi József Attila Tudományegyetem hallgatóinak 20 százalékos mintáján végzett komplex könyvtár- és olvasásszociológiai vizsgálat adatait ismerteti és értékeli. Az értékelés során az adatok jobb és sokrétűbb értelmezése érdekében különféle matematikai statisztikai próbákat alkalmaztak. Mint írja, arra törekedtek, hogy ezeket közérthető megfogalmazásban közöljék, de a tanulmány egyes részleteinek megértéséhez, egy-egy táblázat értelmezéséhez így is rejtvényfejtői türelemre van szükség. Ez részben a matematikai statisztikai fogalmak ismeretének nehéz voltával, de legalább ilyen mértékben stiláris okokkal, gyakran a nehézkes és magyartalan mondatszerkesztéssel magyarázható.

Kamarás István és Pócsi Gusztáv *Kik, hány-szor, mennyit és mit kölcsönöznek a könyvtárakból?* címmel annak a kutatásnak az eredményeit tárják fel, amelyet 1979-ben a moszkvai Lenin Könyvtár kezdeményezésére végeztek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár négy kerületi könyvtárában, a Miskolci Megyei Könyvtárban és két falusi könyvtárban. Bár arra hivatkoznak, hogy a különböző összefüggések vizsgálata nélkül az érdemi elemzés nem történhet meg, így „mindez csupán egészen csekély ízelet”, a sokrétűen csoportosított, jól „beszélte-tett” adatokkal nagyon plasztikus képet rajzolnak a könyvtárlátogatók gyakoriságáról, a könyvtárhasználat intenzitásáról, a kölcsönzött könyvek összetételéről és minőségéről.

Maruszki József *Látens könyvtári olvasók* című írásában arról a hézagpótló vizsgálatról számol be, amelyet tíz, különböző típusú könyvtárban végeztek az áttételes (látens = rejtett) könyvtárhasználat felderítésére. Sejtéseink eddig is voltak arról, hogy a könyvtári olvasók által kikölcsönzött könyveket mások is olvassák, és kisebb jelentőségű vizsgálati eredményről is tudunk, mint például Pócsi Gusztávnak a *Könyvtárosban* két éve megjelent beszámolója (1982/10. sz.), amelyben a miskolci rejtett olvasókkal is foglalkozott; ilyen nagyszabású, átfogó és általánosítható eredményeket hozó vizsgálatot azonban most végeztek először. Maruszki nem elégszik meg az adatok alapos elemzésével, hanem a tapasztalatok alapján megfogalmazza továbbgondolkodásra serkentő elvi észrevételeit is.

Műfajában, módszerében és valóságfeltáró

értékében is lényegesen eltér a többtől a kötet két írása. Kamarás István *Megszólítjuk az olvasót* címmel abból a szociográfiai vizsgálatból ad némi ízelítőt, amelyet Kiskunhalas olvasási kultúrájának a megismerésére végeztek. Ennek során megszólították az olvasókat is, hogy megtudják: kik mire használják a könyvtárt. A megszólítottak közül tizenhétről ír rövid, zömében 6—8, néhányról 15—20 soros esetröszot. A gyakorló olvasószolgálati könyvtárosok a leírtak alapján ezeknek az olvasóknak a többségét valószínűleg a jobb olvasók közé sorolják. Kamarás azonban másképpen látja. A leírások után az általánosításra alkalmas tények feltárása és elemzése, az összefüggések keresése és magyarázása nélkül a következőket írja:

„Megfigyelhetjük, hogy az olvasás az esetek nagyobb részében lelki és társadalmi betegség tünete, illetve ellenszere, valamint az akut közösséghiányban szenvedők, az előbbrejutásban megakadályozottak, a kényszerpályára kerülők, a kulturális vákuumtól fulladozók... és a kihívásoktól, a feladatoktól, a megrázkódtatásoktól, a katarzistól és az igazi szabadságtól óvakodók pótszere... Olyan tevékenység... ahol a könyv eszköz, tehát nem szer, hanem szerszám valaminek az alakítására.” (Ezt nem értem, lévén a főnévként használt szer szó jelentése azonos a szerszám, eszköz szavakkal.) A jó híréről ismert kiskunhalasi könyvtár márkáns jellemzője pedig „anélkül, hogy elegendő érdemi adat lenne működéséről és képességeiről” a következő: „jobbadán a menedékház, a kórház és a könyvkocsmá szerepét tölti be.”

Kemény szavak, súlyos ítélet az olvasókról is és a könyvtárról is, csak az a baja, hogy a hitelességet bizonyító tények és adatok hiányában nem érezhetjük meggyőzőnek. A 17 esetrösz nem szolgált alapot ilyen súlyos következtetések levonásához. Nyilván a kutatás egyéb formái tártak fel olyan adatokat, tényeket és a tények közt olyan összefüggéseket, amelyeket a szerző saját értékeivel szembe-ítve, jogosan fogalmazta meg értékítéletét. Ezeket is közölnie kellett volna azonban értékelésének alátámasztására. Annál is inkább, mert ha nem egy képzett és rutinos szociológusról volna szó, a szociológiai torzítás jól ismert formájára is gyanakodhatnánk: hogy tudniillik a kutató sajátos szempontjai és értékei alapján előre kialakítja nézeteit, preconcepcióit, és ezeket próbálja alátámasztani kutatásaival.

Érdemes elgondolkodni azon is, vajon nem futunk-e túlzottan előre, nem szakadunk-e el

az élettől és a valóságtól, ha nem a magyar könyvtárügy történeti keretébe ágyazva, nem a társadalmi folyamatokhoz viszonyítva magyarázzuk és elemezzük a helyzetet? Menedékháznak és könyvkocsmának tekinthető-e például egy mai magyar közművelődési könyvtár azért, mert egyéb feladatai mellett a rekreációs folyamatnak, a szabad időben végzett felfrissülést hozó tevékenységnek is színtere és otthona?

Halász Béla ironikusan hosszú című írása, *Az olvasókról, akikkel nap mint nap találkozunk a könyvtárban, de ha megkérdeznék bennünket, mi jellemzi őket, akkor tanácsstalanok vagyunk* nem empirikus kutatásokra épül, hanem a szerző túlzottan szubjektív személyes véleményét tükrözi, ezért szociológiailag általánosíthatónak nem tekinthető. Alaptétele az, hogy „Ma még a könyvtárba járók nem teljesen közönséges hétköznapi emberek, mint mások, akikkel a boltokban, a presszóknál találkozunk.” Szerinte „az olvasó egészen sajátos,

kicsit »abnormális«.” Kimondatlanul is ezt próbálja alátámasztani a különféle olvasótípusokról adott jellemzésekkel, amelyeket — szándékosan vagy szándéka ellenére? — annyi ironikus és szatirikus elemmel, sőt esetenként sértő szarkazmussal sző át, hogy bizonyos részeket akár paródiának is tekinthetnénk, amelynek a könyvtárosok zárt körű vidám farsangi összejövetelén bizonyára sikere lenne, szociológiai tanulmánykötetben olvasva azonban egészen más a rezonanciája. Ezt jelzi a *Népművelés* című folyóiratban megjelent éles hangú kritika és Halász Béla önkritikája is, hiszen mint bevezető soraiban írja „attól kezd félni, hogy magára haragítja a jelenleg gyakorló olvasószolgálati könyvtárosokat, akik egészen másképp látják a dolgokat... Tart még az olvasótól is, aki netán kezébe veszi az írást... és kikéri magának.” Úgy érzem, mindkét aggályja jogos és megalapozott... (1982. [1983.] *OSZK KMK*, 118 l., 27 Ft.)

Könczöl Imre